

ЗАОЧНІ ВІДДІЛИ У СТРУКТУРІ ПРОВІНЦІЙНИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ ДОБИ «НАСТУПУ СОЦІАЛІЗМУ» (1930-ті РОКИ)

Лук'яненко О.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

Стаття ілюструє становлення заочної педагогічної системи освіти в Українській РСР. Автор аналізує позицію педінститутів у царині діяльності таких освітніх установ доби як Заочний педагогічний ВНЗ, Всеукраїнський заочний інститут народної освіти та Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів. Публікація демонструє побут студентів-заочників. Висвітлюються питання матеріального забезпечення. Окреме місце приділене з'ясуванню організації робочого часу на заочних відділах.

Ключові слова: повсякдення, освітяни, УРСР, педагогічний інститут, заочний відділ, побут.

Постановка проблеми. Вища школа перебуває у постійному руху вперед. Для українського суспільства жити у добу реформ, напевне, є гаслом всього існування країни у продовж ХХ – початку ХХІ століть. Зрозуміти сучасний стан речей часто неможливо від звернень у минуле, де закладалися передумови як нинішніх звершень, так і сучасних проблем. Однією із них є питання заочного навчання, яке от-от має поступитися місцем під сонцем новітній формі освіти – дистанційній. Проте, що спонукало і як протікав процес формування заочного сектора у вищій школі з позицій антропологічного підходу?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія вищої школи неодноразово ставала темою дисертаційних досліджень та матеріалів ювілейних збірників, присвячених минувшині цих закладів. У працях за авторством О. Прохоренко, Н. Сергієнко, Н. Хоменко, А. Бадера, П. Киридонна, Б. Гола, О. Єрмака та інших проаналізовано вплив тоталітаризму на навчальний процес, висвітлені окремі епізоди повсякденного життя студентства та викладачів. Наша остання монографія присвячена окремим елементам буденності педінститутів, однак і вона торкається лише дванадцятиліття «відлиги» (1953-1964 роки) [1]. Комплексного дослідження побуту студентів та викладачів вищої педагогічної школи країни упродовж радянської окупації держави донині не існує.

Саме тому **метою даного дослідження** ілюстрація специфіки внутрішньої конструкції щоденного простору освітян педвузів країни з часу оформлення цих вищих навчальних закладів в окрему ланку підготовки працівників освіти. **Хронологічні межі** статті охоплюють період з початку 1930-х років до 1941 року – добу так званого «наступу соціалізму» по всіх фронтах. Верхня хронологічна межа пов'язана з виходом наказу Народного комісаріату освіти про реорганізацію в системі вищої освіти країни. Верхня ж знаменує собою початок радяно-німецької війни, яка перекроїла буденність не лише освітніх установ, але й усїєї тоталітарної країни.

Географічні межі цієї публікації в основному пов'язані з Полтавою. У межах наших пошуків ми вдаємося до взаємодоповнюючих методів макро- та мікроісторичних студій. Цикл наших попередніх розвідок ілюстрував загальнодержавні тенденції у житті педагогічних інститутів (наприклад див. [2]). У цій же акцент зроблено на специфіці сприйняття щоденності освітянами

провінційного педагогічного закладу через компаративні студії Полтавського та Бердянського вишів. Інша специфіка розвідки – це **джерельна база**. Відтворення повсякденного сприйняття дійсності відбувається з урахуванням семантичного підходу до класифікації джерел. Ми намагаємося не просто проаналізувати інформацію, що надає джерело, але виявити специфіку її подачі відповідно до джерела походження та об'єкта спрямування. Серед таких, зокрема, вділяємо джерела офіційного зовнішнього, офіційного внутрішнього, індивідуального та масового рівнів. Ряд наших публікацій демонстрував формування уявлення про життя педагогів та студентів на основі джерел масового рівня (наприклад, газети «Радянська освіта» [3]). Нині пропонуємо звернути увагу на те, якою поставала рутинна освітян крізь проєктор джерел офіційного внутрішнього рівня, головними з яких були накази, об'яви та розпорядження вузівського керівництва.

Виклад основного матеріалу. Одне з перших питань, що постають перед дослідником з відтворення буденності, є питання простору, в якому діяли герої його розвідок. У нашому варіанті ми апелюємо до педагогічного вишу як окремої самостійної одиниці в житті українського радянського суспільства. Тому вдаємося до відтворення типової структури провінційного інституту. Для цього дослідження ми обробили 13 підшивок наказів директорів інститутів соціального виховання (згодом – педагогічних вишів) Полтави та тотожні ним документи з Бердянська. За десятиліття роботи закладів у них зібрана інформація, що дозволяє відновити різні сфери життя викладачів та студентів. З-поміж іншого, окремий блок становлять згадки про зміни в системі освіти країни, регіонів та міст.

Чи не найпомітнішим вододілом інститутського мікроколективу після поділу на студентство, викладачів та технічний персонал, є межа між стаціонарним та заочним відділами. У 2016 р. Україна взяла курс на ліквідацію цієї форми навчання і поступовий перехід до дистанційної освіти. Проте, у 1930 р. заочна освіта лише починала свій шлях у радянському суспільстві. І якщо зараз заочний відділ є таким самим полем розгортання повсякденного життя освітян із власною специфікою, то 90 років тому заочна освіта були таким собі прикордонням буденності педінституту та суміжних йому організацій. Ми спробуємо проілюструвати процес стирання цих

меж упродовж декади на основі наказів директорів вишів. Так, серед 18 документів, пов'язаних із заочною освітою у Полтаві у проміжку між 1930 та 1941 роками, 5 були присвячені її інституалізації в структурі вишу, інші ж стосувалися повсякденного життя на відділеннях.

Увага до заочної освіти у документації дирекції є даниною реформам в освіті. Як зауважує Г. Білянин, до початку 1930-х років заочна педагогічна освіта почала тлумачитися як одна з провідних форм перепідготовки та підвищення кваліфікації учителів УСРР. У межах цієї програми з грудня 1927 р. уже діяв Заочний педагогічний ВНЗ при Наркомосвіти (згодом перейменований на Всеукраїнський заочний інститут народної освіти (ВЗІНО) [7, с. 52]. Таким чином ця установа з одного боку складала конкуренцію інститутам соціального виховання, з іншого «латала дірки» у системі підвищення кваліфікації учителів до рівня вищої педагогічної освіти, з чим інституту соціального виховання не могли впоратися. Конкуренція на ринку освітніх послуг стає помітнішою, якщо зважити, що навчання у ВЗІНО відбувалося за програмами педагогічних інститутів. Як демонструє розвідка І. Якухно, з роками ВЗІНО (у 1930 р. реорганізований у Всеукраїнський інститут підвищення кваліфікації педагогів (ВІПКП) лише поширював сферу свого впливу, забираючи потенційні студентські кадри в педінститутів. На початку 1930-х він займався підвищенням кваліфікації не лише вчителів шкіл, але й працівників дошкільних установ. До того ж отримав право підготовки нових педагогічних кадрів [8, с. 11-12]. О. Єрмак зазначає, що заочні відділи при педагогічних вишах тлумачилися спочатку як відділення ВІПКП [11, с. 37], що мало б приборкати змагальність за абітурієнтів. Проте життя демонструвало зовсім інше ставлення.

Документи ілюструють кроки педагогічних вишів по конкурентній боротьбі за студента. Так, у січні 1933 р. дирекція Полтавського ІСВ довела до відома колективу необхідність почати роботу по реорганізації системи заочної освіти в інституті у бік збільшення очного навчання [4, арк. 6]. На руку вишам грало й те, що Колегія НКО видала постанову про запровадження вищої освіти для всіх учителів політехнічної школи. Полтавський ІСВ у зв'язку з реорганізаційними заходами Києва утворив єдиний штат канцелярії. Відтоді заочна педагогічна освіта стала повноцінною частиною навчально-виховного процесу вищої педагогічної школи, а не була організаційно та тематично відділеною від стаціонару або ж «відданою на відкуп» ВІПКП [4, арк. 13]. Розбудова системи заочного навчання у педінституті почалася стрімкими темпами. Уже з 1 березня почали роботу 1934 року були створені консультаційні пункти Полтавського ІСВ при Кременчуцькому педінституті, в Кобеляках та у Полтаві [5, арк. 42зв-43].

Такі ж тенденції були у Бердянську, хоча й затримкою у декілька років. Директор учительського інституту М. Дементієнко видав наказ про командировання консультантів в райони найбільшого скупчення заочників за три роки після свого полтавського колеги – 19 листопада 1936. Увага Бердянської дирекції до роботи під-

вищення кваліфікації педагогів (ПКП) була прискіпливою. Інструктор по ПКП Власенко виїздив до 6 районів та перевіряв та місці роботи з студентами, займався моніторингом розсилки програми, графіка 5-ти денних передсесійних консультацій при інституті та тем контрольних робіт всім екстернам та заочникам. Нашу думку про те, що педінститут вступили у конкурентну боротьбу на ринку освітніх послуг в соціалістичному суспільстві підтверджують слова директора Бердянського учительського інституту. Він наголосив, що справа заочного навчання та екстернату ні в якому разі не повинна тлумачитися як другорядна, а бути невід'ємною частиною роботи всього інституту на рівні з функціонуванням стаціонару [9, с. 35-36]. Цікавою була доля консультаційних пунктів заочників на півдні країни: вони діяли при інших вишах, у тому числі й педагогічних. У березні 1940 р. директор Осипенківського (після перейменування саме назв отримало місто Бердичів) інституту П. А. Ляшенко на підставі наказу Наркома Освіти УРСР № 1240 від 17 березня 1940 р. розпорядився ліквідувати існуючі на той час консультпункти при Запорізькому педагогічному інституті та Дніпропетровському державному університеті. З 1 квітня студенти-заочники інших вузів мали б обслуговуватися у закладах, наближених до їхнього проживання. Так, молодь Осипенківського інституту, розкидана географічно, відтоді не повинна була їздити за консультаціями до міста Осипенко, а могла звертатися для обслуговування до утворених консультпунктів Мелітопольського, Запорізького, Криворізького педінститутів; Дніпропетровського державного університету та Новомосковського учительського інституту. В свою чергу заочники вищезазначених вишів, що проживали в районі Бердичіва, з квітня отримували такі ж послуги на місці проживання [9, с. 132].

Однак, в системі освіти УРСР заочні відділи продовжували керуватися постановами інших установ, тому говорити про автономію педінститутів у було неможливо. Так, помічники директора з навчальної роботи Полтавського ІСВ неодноразово виїздили на наради з розбудови цієї ланки освіти: у 1932 р. Петро Койнаш мандрував до Харкова до ВІПКП [12, арк. 7], помічник директора по заочному відділу П. П. Масліка у 1936 р. їздив до Києва до ЦПКП [6, арк. 124зв], а інший помічник А. Г. Бойко був відряджений у травні 1940 р. до Харкова та Києва на регіональну та республіканську конференції керівників заочних відділів [13, арк. 36зв, 39зв]. Провінція не робила кроків без директив згори. Тим паче, що заочні відділи лише номінально були інститутськими. Це видно із наказів директора Бердянського учительського інституту М. С. Сушка. У січні 1939 р. подяки за плідну роботу отримували робітники вишу, які у штатному розписі іменувалися помічниками директорами, референтами, секретарями та картотекарями Всеукраїнського інституту підвищення кваліфікації педагогів [9, с. 100].

Документи містять небагато інформації про забезпечення побутових потреб студентів нових відділів. Так, улітку 1931 р. у Полтаві до сесії господарська частина мала б забезпечити іногородніх студентів приміщеннями з ліжками та сінни-

ками. Щодо білизни та ковдр, то заочники мали б привезти їх із собою [14, арк. 79]. Це легко пояснити з огляду на матеріальну скруту, у якій перебували студенти стаціонарних відділів. Нині ж, зростанням контингенту у кілька разів, проблема не про не вирішувалася, а значно поглиблювалася. Так, у 1934 р. н черговій сесії Полтавський виш приймав уже 500 заочників. Місця на поселення бракувало навіть для розміщення у кімнатах казарменого типу. Тому власні речі приймалися на збереження на побутовий склад інституту за умови розміщення їх по підписаних корзинах [5, арк. 130зв].

Зазнавав змін і часовий простір життя навчального закладу з появою у його стінах студента-заочника. Наприклад, влітку 1940 р. у зв'язку із сесією, із червня полтавські освітяни починали навіть харчуватися за новим розкладом: для студентів всіх відділів сніданки переносилися на більш ранній час – із 6-30 до 8 години, а для курсантів вони влаштовувалися з 8 до 9. Обіди відбувалися у три зміни: із 12 до 14 їв стаціонар, із 14 до 15-30 – заочники, а з 15-30 до 17 години хорувалися курсанти. Гарячі вечери для всіх студентів та курсантів планувалися і один час із 1 до 21 години [13, арк. 43зв]. Відповідно різнився і розклад навчання.

Схожі питання виникали й у Бердянському виші. Загалом упродовж десятиліття з 1931 по 1940 р. керівництво інституту 28 разів зверталося до питань функціонування заочного відділу при виші. З них 1 раз турбувалися про створення бібліотечної ради при заочному відділі, двічі торкалося власне організації заочки як такої, тричі унормовували питання ставок та відпусток, 4 рази розбирали питання девіантної поведінки студентів-заочників та засуджували «ворогів народу», 5 разів виносили подяку за сумлінну роботу працівникам. Найбільше ж – 13 згадок – стосувалося опису поточних повсякденних проблем: набору викладацьких кадрів, організації іспитів та складання навчальних планів [9].

Доволі неоднозначним та мало розкритим є питання девіантної та делінквентної поведінки студентів заочного відділу. Те, що такі випадки були, говорить за себе і сучасне життя молоді. Однак, у накази директора свідчення про них потрапляли виключно у разі кричущого рівня порушення чи ж кількості подібних випадків. Так, у документах Полтавського ІСВ за десятиліття трапилася лише 1 згадка про виключення четвертокурсника природничого відділу М.Ю. Васильченка зі складу студентів заочного відділу через його арешт у 1940 р. [13, арк. 1зв]. Однак, опису складу злочину чи бодай найменшого наляку на обставини затримання у наказі не було. На відміну від Полтави, у Бердянську освітяни чітко фіксували проступки молоді. Так, у лютому 1939 р. студенти-заочники ВПКП Г.А. Борт і П.К. Сухомій опинилися на межі виключення за хуліганські вчинки, виявлені у повторному пияцтві, дебоші, знищенні меблів та руйнуванні приміщення гуртожитків інституту. Однак, дирекція зважила на те, що вони, як ударники навчання, вже місяць наполегливо працювали у закладі,

були «цілком підготовлені до випускних іспитів», а тому залишила їх у строю перед останніми екзаменами [9, с. 101]. Друга історія з фактом відхиленої поведінки у серпні 1940 р. завершилася не так позитивно. Відверто говорячи, відхиленою такою поведінку модно назвати виключно у порівнянні з ідеальною академічною, що передбачає стовідсоткове слідування правилам. Повсякдення ж робить списування справою радше буденною, ніж девіантною. Так от студент II курсу фізико-математичного факультету заочного відділу Бердичівського учительського інституту Ф.Т. Курилех під час іспитів з російської мови віддав викладачеві чужу роботу, поставивши на ній своє прізвище. Однак, правда викрилася. Під час перевірки оригіналу викладач виявив «неприпустиму для вчителя неписьменність (в одному реченні зробив три помилки)». Тому за обман викладача і за виявлену неписьменність молодик був виключений із лав заочного відділу інституту [9, с. 145]. Неоднозначно оцінювалися й спроби списувати до цього. Директор М.Д. Дементієнко у липні 1937 р. за «антирадянські вилазки» під час диктанту на заочному відділі виключив із лав М.А. Борея та Г.С. Мороза [9, с. 51]. Достеменно не відомо, що трапилося насправді: чи це було банальне списування, що часто трактувалося як негідна радянського учителя поведінка, чи під час диктанту з української мови були озвучені неприємні з ідеологічної сторони «буржуазно-націоналістичні» погляди.

Радянська влада до переліку делінквентної поведінки додала також і відповідальність за методику викладання. Це відбулося на долі студентів-заочників та їхніх викладачів. З наказів дирекції Бердичівського учительського довідуємося про випадок, що з викладачем української мови Е. Кудрицьким. Попри анонімки, йому оголосили зауваження за «безвідвальне ставлення до антиреволюційних робіт заочників та за вживання лабораторного методу у навчанні» – за методику, яка ще декілька років тому пропагувалася як переважно й істинно комуністична [15, арк. 47зв].

Висновки. Дане дослідження лише розставляє маркери для подальшої розвідки з функціонування заочних відділів при педагогічних та учительських інститутах УРСР I половини ХХ століття. З часу утворення у 1930-х вони пройшли шлях від відділів республіканських інститутів перепідготовки та первинної підготовки учительських кадрів до структурних підрозділів вишів, до яких були приписані. Матеріальний світ студентів заочного відділу, як і світ ідеологічний, багато у чому копіював світ студента стаціонару, проте, мав свої особливості пов'язані з віком здобувачів освіти, часом їхнього перебування у стінах alma mater, ставлення до них викладачів та навіть у власному позиціонуванні. Внутрішня документація вишів торкалася проблем заочних відділів здебільшого лиш у часи проведення сесій, тому контент-аналіз джерел такого виду показав значний перекис у бік проблем стаціонарного відділення у наказах дирекції з усіх питань повсякдення заочного відділу педагогічного навчального закладу України I половини ХХ століття.

Список літератури:

1. Lukyanenko O. V. In the Grip of De-Stalinization: Mosaics of Everyday Life of Pedagogical Institutes of the UkrSSR in 1953-1964: Monograph [Text]. – Poltava: Publishing House «Simon», 2016. – 274 p.
2. Лук'яненко О. В. «Мовна безтурботність» колективів педагогічних ВНЗ Української РСР доби «відлиги» // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2016. Випуск 105 – С. 75-79.
3. Лук'яненко О. В. Рекреаційне дозвілля та спорт у педагогічних інститутах УРСР доби «відлиги» (ч. 1) // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – К., 2015. Випуск 95 – С. 92-94.
4. Архів Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (далі – АПНПУ), ф. 3, оп. 1933, спр. Накази директора з особового складу. 4 січня – 29 грудня 1933 року.
5. АПНПУ, ф. 3, оп. 1934, спр. Накази директора з особового складу. 2 січня – 31 грудня 1934 року.
6. АПНПУ, ф. 3, оп. 1936, спр. Накази директора з особового складу. 2 січня – 27 грудня 1936 року.
7. Білянин Г. Підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів закладів освіти України у період становлення більшовизму та довоєнний період (1917-1941 роки) // Витоки педагогічної майстерності. – 2014. – Випуск 13. – С. 48-54.
8. Якухно І. І. Історико-педагогічні аспекти становлення та інноваційного розвитку післядипломної педагогічної освіти в Україні // Таврійський вісник освіти. – 2011. – № 1(33). – С. 5-19.
9. Бердянський інститут соціального виховання. Педагогічний інститут. Учительський інститут (1932-1953 роки) / Упорядники: В. М. Константінова, І. І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том IV. – К.: «Освіта України», 2009. – 782 с.
10. Год Б. В., Єрмак О. П., Киридон П. В. Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: історія і сучасність / Б. Год, О. Єрмак, П. Киридон. – Полтава, 2009. – 194 с.
11. Столітня історія Полтавського педагогічного університету / О. П. Єрмак та ін.; за ред. М. І. Степаненка, Л. М. Кравченко. – Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. – 274 с.
12. АПНПУ, ф. 3, оп. 1932, спр. Накази директора з особового складу. 1 січня – 28 грудня 1932 року.
13. АПНПУ, ф. 3, оп. 1940, спр. Накази директора з особового складу. 3 січня – 31 грудня 1940 року.
14. АПНПУ, ф. 3, оп. 1931, спр. Накази директора з особового складу. 1 січня – 27 грудня 1931 року.
15. АПНПУ, ф. 3, оп. 1935, спр. Накази директора з особового складу. 2 січня – 30 грудня 1935 року.

Лукьяненко А.В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

ЗАОЧНЫЕ ОТДЕЛЕНИЯ В СТРУКТУРЕ ПРОВИНЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВУЗОВ ВРЕМЕН «НАСТУПЛЕНИЯ СОЦИАЛИЗМА» (1930-е ГОДЫ)

Аннотация

Статья иллюстрирует становления заочной педагогической системы образования в Украинской ССР. Автор анализирует позицию пединститут в области деятельности таких образовательных учреждений времен как Заочный педагогический вуз, Всеукраинский заочный институт народного образования и Всеукраинский институт повышения квалификации педагогов. Публикация демонстрирует быт студентов-заочников. Освещаются вопросы материального обеспечения. Отдельное место уделено выяснению организации рабочего времени на заочных отделах.

Ключевые слова: повседневности, педагоги, УССР, педагогический институт, заочное отделение, быт.

Lukyanenko O.V.

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

CORRESPONDENCE DEPARTMENTS IN THE STRUCTURE OF THE PROVINCIAL PEDAGOGICAL INSTITUTES OF THE UKRSSR DURING THE OFFENSIVE SOCIALISM (1930TH YEARS)

Summary

The article illustrates the formation of correspondence pedagogical system of education in the Ukrainian SSR. The author analyzes the position of pedagogical institutes in the field of activity of such educational institutions of the day as the Adult pedagogical institute, the All-Ukrainian correspondence institute of public education and the All-Ukrainian Institute for the development of teachers' qualifications. The publication demonstrates the life of students of the correspondence depts. Issues of the material security are covered. A special place is devoted to clarifying the organization of working time in correspondence departments.

Keywords: everyday life, educators, Ukrainian SSR, pedagogical institute, correspondence department, life.